

Hvem disciplinerede hvem?

En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent

Eriksen, Sidsel; Bundsgaard, Inge

Published in:
Fortid og Nutid

Publication date:
1986

Citation for published version (APA):

Eriksen, S., & Bundsgaard, I. (1986). Hvem disciplinerede hvem? En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent. *Fortid og Nutid*, (33), 55-69.

Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem?¹

Med artiklen »Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent« præsenterer historikeren Poul E. Porskær Poulsen et hidtil næsten tolt forsømt – og meget spændende – forskningsområde inden for de folkelige bevægelser historie: afholdsbevægelsen.

Porskær Poulsen er først og fremmest interesseret i afholdsbevægelsens rolle som disciplineringsagent i omdannelsen af det førindustrielle »frie« menneske til den disciplinerede lønarbejder, som det kapitalistiske samfund havde brug for. En sådan tolkning har betydning ikke blot for afholdsbevægelsens historie, men også for forståelsen af det 19. århundredes samfundsforandring som helhed, og der er derfor så meget desto mere grund til at knytte et par kommentarer hertil.

Det kan undre, at Porskær Poulsen med udgangspunkt i en sådan problemstilling netop har valgt en afholdsforening som genstand for sin undersøgelse, mens han lidt hurtigt affærdiger de »frimurerlignende« Good Templar loger (p. 163, samt note 1). Netop logerne var ellers karakteristiske for afholdsbevægelsens udvikling i byerne, og med velvillig assistance fra De danske Afholdsorganisationers Landsforbund og dets arkiv har vi undersøgt disse logers udvikling og virke i Silkeborg for herigennem at bidrage til en mere nuanceret opfattelse af den samlede afholdsbevægelse.

Allerførst skal der dog knyttes et par kommentarer til Porskær Poulsens redegørelse for baggrunden for afholdsbevægelsens opståen. Porskær Poulsen har naturligvis ret, når han

hævder, at afholdsbevægelsens opståen ikke alene kan forstås ud fra forskydninger i alkoholforbruget, men derimod må ses i sammenhæng med den industrielle udvikling og de krav, den stillede til en veldisciplineret og stabil arbejdskraft. For at forstå afholdsbevægelsens konkrete udvikling og de former den antog, er det imidlertid nødvendigt at have et klart billede af udviklingen i alkoholforbruget og drikkevanerne, ikke mindst fordi der netop fra 1870'erne fandt nogle vigtige forskydninger sted i »drikkekulturen«.

Med udgangspunkt i bl.a. Troels-Lund konstaterer Porskær Poulsen, at øl og brændevin ikke var nogen ukendt størrelse i det førkapitalistiske samfund. Drikkeskikken var en udbredt og integreret del af samfundet, og ikke mindst i håndværkertraditionen havde drikkeritualerne en uhyre central placering. I det førkapitalistiske samfund, hvor produktionen var præget af en ujævn arbejdsrytme, »blå mandage« og leg og diskussion under arbejdet, gav det ikke noget socialt brændemærke at drikke sig fuld. Med industrialiseringen fulgte imidlertid en omfattende disciplinering af arbejdskraften til punktlighed, regelmæssighed og stabilitet ved hjælp af fabriksklokken, arbejdsreglementerne og en stadig stigende overvågning på arbejdspladsen. Det umiddelbare resultat blev, at arbejderen i de nye industribyer med deres elendige og umenneskelige, sammenpressede boligkvarterer ikke blot mistede sin identitet, men også i stigende grad alkoholiseredes. Fra arbejdspladsen flyttede drikkeriet til byens værtshuse, og fra at være et kollektivt fællesskabsritual blev druk i stedet et middel til at søge forglemmelse (p. 164–165).

1. Kommentar til Poul E. Porskær Poulsens artikel: »Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent. En skitse til belysning af afholdsbevægelsens ideologi på lokalt plan i Silkeborg og i bevægelsens propaganda« i Fortid og Nutid Bd. XXXII 1985 p. 163ff.

Så vidt kan vi udmærket følge Porskær Poulsens argumentation. Men det er et spørgsmål, om Porskær Poulsen i virkeligheden mener det så alvorligt med arbejderklassens alkoholisering endda. Han konstaterer i alt fald, at der ikke er statistisk hold i den almindelige antagelse om et stigende alkoholforbrug i de sidste årtier af det 19. århundrede. Hans kilde er oplysninger i *Dansk Alkoholstatistik* fra 1981, hvor samfundets årlige alkoholforbrug er omregnet til et gennemsnitligt forbrug af ren alkohol pr. individ over 14 år (illustreret i diagrammet med den bredt optrukne kurve). Arbejderklassens alkoholisering bliver da også til et spørgsmål om, at »drikkeriet trådte mere frem/tydeliggjordes i industrialismens byer og det industrialiserede arbejde«, samtidig med at alkoholforbruget langsomt, men sikkert svingede fra overvejende brændevin til øl (p. 166). Porskær Poulsen argumenterer således her snarere for, at det var industrialiseringen i sig selv, der gjorde en hidtil accepteret drikkeskik og spiritusnydelse til et problem, som »den fremvoksende kapitalistiske ideologi« fokuserede på. Også dette synspunkt kan der argumenteres for, men næppe samtidig med tesen om en alkoholisering af arbejderklassen som følge af industrialiseringen. Konklusionen på Porskær Poulsens redegørelse for baggrunden for afholdsbevægelsens opståen bliver da også snarest det sidstnævnte synspunkt: at industrialiseringen gjorde tidligere tiders drikkevaner uacceptable, og at det derfor blev nødvendigt »at sætte ind med en kamp mod drikkeriet, altså en yderligere disciplineringsstendens« (p. 165), som kom til udtryk i afholdsbevægelsen. Med paralleller til udviklingen i USA og England ser Porskær Poulsen med andre ord den danske afholdsbevægelse som et resultat af borgerskabets og småborgerskabets bestræbelser på at disciplinere den fremvoksende arbejderklasse. Som vi skal vende tilbage til, er dette udgangspunkt med til at farve hele Porskær Poulsens analyse af også den lokale afholdsbevægelse i Silkeborg.

Først vil det dog være på sin plads at gøre

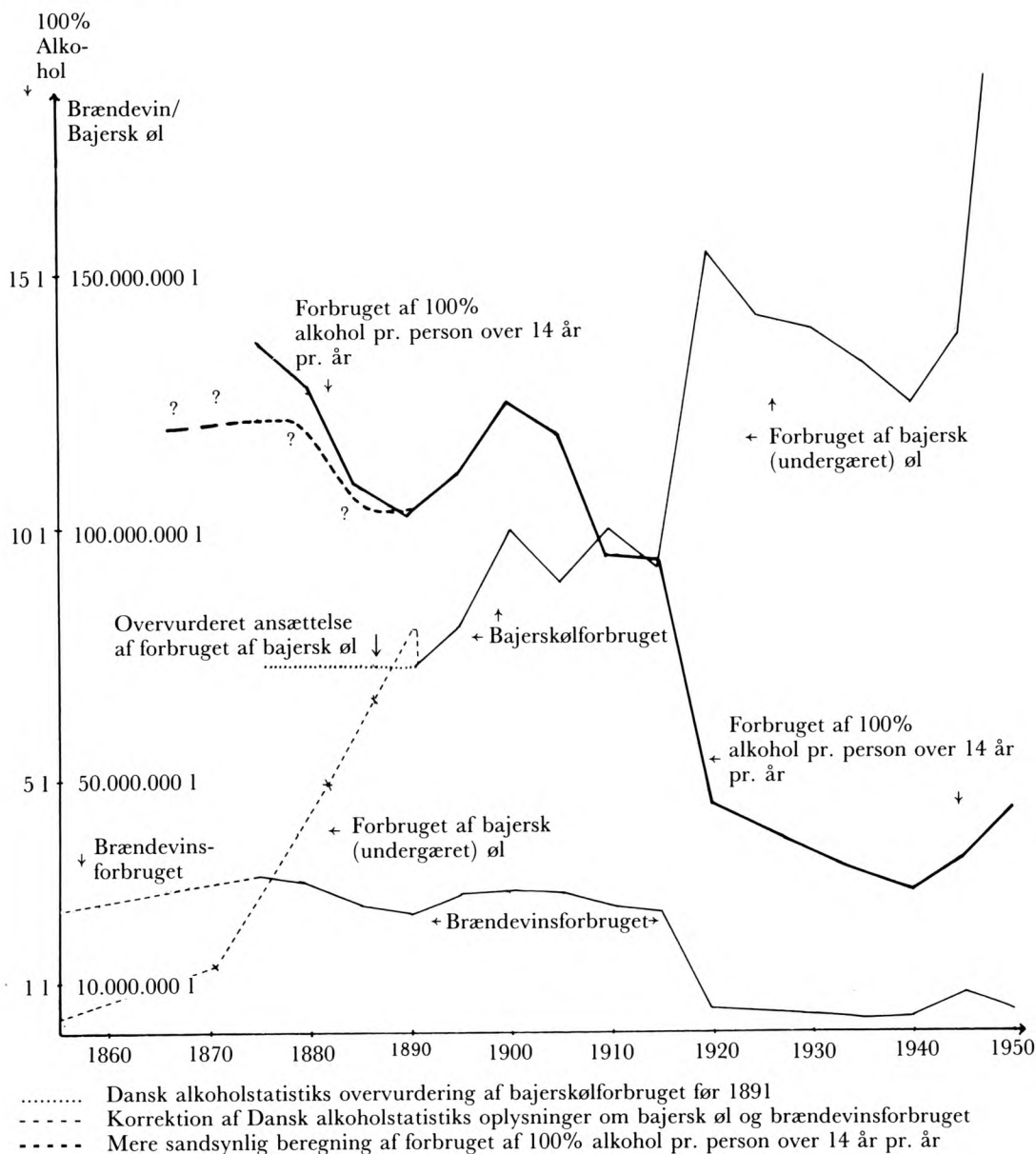
opmærksom på, at den ud fra *Dansk Alkoholstatistik* konstaterede markante nedgang i spiritusforbruget kan fortolkes på flere måder. En nærmere undersøgelse af *Dansk Alkoholstatistik*s oplysninger (de i diagrammet fuldt optrukne kurver) tyder på, at statistikken må suppleres. I følge handelsstatistiske oplysninger i de statistiske publikationer (fortrinsvis *Statistisk Tabelværk*) anses det samlede kendte brændevinsforbrug nemlig for at være steget svagt mod midten af 1870'erne, altså i perioden op til afholdsbevægelsens gennemslag i 1880'erne², for derefter igen at falde indtil 1890 – et fald, der i betragtning af den kraftige befolkningstilvækst bliver mere markant.

Dette fald i brændevinsforbruget i 1880'erne må givetvis hænge sammen med en holdningsændring i dele af befolkningen. Porskær Poulsen citerer således dr. H. P. Ørum, der i 1889 på grundlag af lægeindberetninger fra hele landet om udviklingen i drikfældigheden konkluderer, at drikkeriet specielt var aftaget hos den mere velhavende del af befolkningen, og at navnlig gårdmandstanden syntes at være langt mindre drikfældige end tidligere³. Porskær Poulsen mener, at dette må hænge sammen med kapitaliseringen af landbruget og de deraf følgende bevidsthedsmæssige ændringer i gårdmandsklassen, der resulterede i en mere rationel, kalkulatorisk tankegang og en tæmning af drifterne, der bl.a. udelukkede den overvældende og helt almindelige indtagelse af alkohol, som havde været en given ting i det gamle landsbyfællesskab (p. 164). Vi finder denne forklaring lidt hurtig, og vil blot fremføre, at faldet i brændevinsforbruget tydeligt faldt sammen med de folkelige bevægelser, Indre Missions og den grundtvigske bevægelses, udvikling på landet og dermed med den mådeholdstanke, der vandt tilslutning blandt et flertal af disse bevægelser tilhængere, som i øvrigt blev rekrutteret fra et bredt udsnit af landbosamfundet. I Grindsted ses det f.eks., at det nye livssyn, der lå i tilslutningen til Den indre Mission og grundtvigianismen, betød at tilhængerne modererede deres alkohol-

2. Jvfr. tillige *Dansk Good Templar Tidende* 5. årg. 1886 nr. 2 p. 20.

3. H. P. Ørum: *Om Brugen af spirituose Drikke uden for Kjøbenhavn*. Kbh. 1899. p. 15.

Oversigt over det samlede forbrug af bayersk øl og brændevin og forbruget omregnet til 100% alkohol pr. person over 14 år (årlig).

forbrug. Tilmed opstod Grindsted Totalafholdsforening (under Danmarks Afholdsforening) netop blandt sognets grundtvigske landmænd⁴.

Faldet i det gennemsnitlige alkoholforbrug udelukker således ikke, at der samtidigt kan

have været et reelt stigende forbrug blandt de samfundsgrupper, der blev direkte og kraftigt berørt af den industrielle udvikling i byerne.

Faldet i brændevinsforbruget må desuden, som Porskær Poulsen da også gør opmærksom på, ses i sammenhæng med et øget ølfor-

4. Sidsel Eriksen: Kirken og kroen. Træk af en stationsbys udvikling 1850–1950. Utrykt prisopgave 1984.

brug. Hverken Porskær Poulsen eller *Danmarks Alkoholstatistik* gør imidlertid opmærksom på, at dette øl var det nye, undergærede og stærkere bajerske øl, som lanceredes af Carlsberg i 1847, men som først for alvor vandt indpas i 1870'erne og 1880'erne. *Dansk Alkoholstatistik* forudsætter et konstant forbrug af det stærkere øl i årene 1875–1890, hvilket bevirker, at det gennemsnitlige forbrug af ren alkohol nok vurderes for højt i 1875 og for lavt i 1890. Den stiplede ølkurve i tabellen skitserer et mere virkelighedsnært billede af forbruget af det stærkere øl⁵. Den tidligere omtalte H. P. Ørum skriver da også, at forbruget af det bajerske øl var tiltaget stærkt omtrent over hele landet, og at det tildels havde neutraliseret den gode virkning af det faldende brændevinsforbrug, ligesom han antyder, at ølforbruget især bredte sig i de lavere sociale lag⁶. Det nye øl må samtidig også ses som en afløser af de gamle, ofte hjemmebryggede, mildere ølsorter og mjød. Det blev en populær drik overalt, såvel i gæstgiverierne på landet som i byernes værtshuse, men øllet var dyrt, og opretholdt man tidligere tiders drikkeskikke, gik det galt. Det er da også karakteristisk, at en af afholdsbevægelsens første store landvindinger var gennemførelsen af en ny, hård ølskat i 1891 (Lov af 1/4-1891) – en skat, der i øvrigt skabte grundlag for de første oplysninger om bajerskølforbrugets størrelse. I forhold til tiden før 1891 antages forbruget af det bajerske øl almindeligvis at være faldet med ca. 20% på grund af beskatningen⁷.

Men skønt det gennemsnitlige alkoholforbrug faldt i årene op til 1890, omend nok en smule mindre end beregnet af *Dansk Alkoholstatistik*, så steg det til gengæld igen i 1890'erne, meget muligt som et resultat af den voksende industrialisering, der vendte

1880'ernes ellers positive udvikling. Det store fald efter århundredskiftet må derimod nok ses både i sammenhæng med såvel afholdsbevægelsens som de øvrige folkelige bevægelser dæmpende indflydelse på forbruget og som et resultat af restriktioner, forbud og afgifter på alkoholen. Det drastiske fald i brændevinsforbruget i 1917 må dog først og fremmest tilskrives den afgift, der mere end tidoblede brændevinsprisen.

Mens det nye øl således delvist erstattede den stærkere brændevin⁸, var øllet i følge Porskær Poulsen en langt mere »social« drik. »Det tager tid at drikke øl, rusen kommer langsomt – og over øllet diskuterer arbejdereren og udvider sin bevidsthed« (p. 165). Porskær Poulsen tilslutter sig her Karl Kautsky, der hævdede, at netop værtshuset var en forudsætning for de tyske proletarers politiske liv (p. 165). Det er dog nok tvivlsomt, om det nye stærke øl var helt så bevidsthedsudvidende og politisk fremmede som Porskær Poulsen og Karl Kautsky synes at mene. Tværtimod sløvede og ruinede det arbejdereren på en måde, som i hvert fald størstedelen af det hjemmebryggede, overgærede øl aldrig havde gjort, og en fordrunken arbejder kunne slet ikke klare sig i industrisamfundet. Man kunne lige så vel argumentere for, at først gennem afholdsbevægelsens alkoholfrie fællesskaber, der blev et alternativt miljø til værtshuset, kunne arbejdereren disciplinere sig selv og dermed bane vejen for et politisk engagement i arbejderbevægelsen. Eller som en socialdemokratisk afholdsmand engang formulerede det: »...Jeg kan for mit eget vedkommende sige, at min politiske og faglige interesse først blev vakt, da afholdsbevægelsen havde gjort mig ædru«⁹. Derfor blev han først afholdsmand og siden socialdemo-

5. Jvfr. bl.a. Birgit Nüchel Thomsen: Industrielle foretagere på Tuborg 1873–1885. Kilder og studier. Kbh. 1980 p. 50 og Kristof Glamann: Bryggeriets historie i Danmark indtil slutningen af det 19. årh. Kbh. 1962. Bilag D. og A. Fraenkel: Gamle Carlsberg. Et bidrag til dansk industrihistorie og industriel udviklingshistorie. Kbh. 1897 p. 307 og Danmarks Afholdsblad Nr. 41, 15/11 1892 p. 2 og Dansk Alkoholstatistik 4. udg. 1981 p. 4–7.

6. H. P. Ørum: Op. cit. p. 14–16.

7. Salmonsens Konversationsleksikon. 2. udg. Bd. IV p. 580.

8. Øllets alkoholindhold sættes almindeligvis til omkring 5%, medens brændevinens alkoholindhold var ca. 40%. Stigningen i ølforbruget i slutningen af 1870'erne og 1880'erne modsvarer derfor ikke fuldstændig det samtidige fald i brændevinsforbruget målt i 100% alkohol.

9. Frode Markersen: Afholdsbevægelsen i Danmark. Bd. I. Kbh. 1939 p. 377.

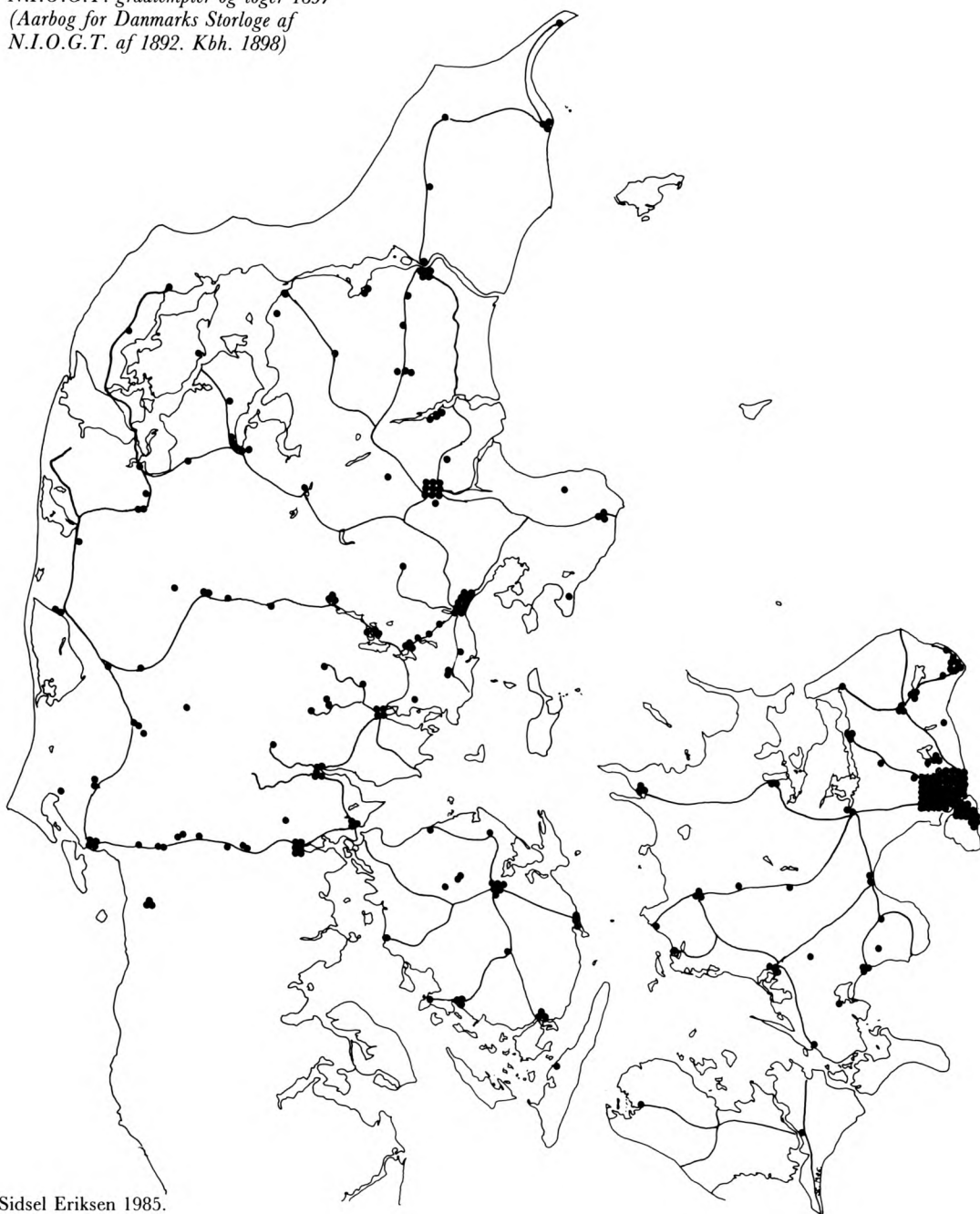
krat. Slet så ligetil er sammenhængen nu næppe, men vi vil dog vove den påstand, at afholdsbevægelsen mange steder var med til at berede jordbunden for den begyndende arbejderbevægelse, og vi vil i det følgende søge at illustrere dette med Porskær Poulsens eget eksempel fra Silkeborg.

Som Porskær Poulsen gør opmærksom på, kommer afholdsbevægelsen tidligt til Silkeborg. Allerede et år efter oprettelsen af den første danske totalafholdsforening i 1879 dannede man den 10. oktober 1880 »Totalafholdsforeningen for Silkeborg og Omegn«. Den synes at have vundet hurtig og bred tilslutning. Efter kun et års forløb havde foreningen et medlemstal på omkring 200, og i 1897, hvor vi har den første bevarede medlemsliste, er tallet oppe på 474. Men hvad var det for en forening? Porskær Poulsen er ikke i tvivl; ud fra sin undersøgelse af foreningens virksomhed og medlemskreds karakteriserer han den som en klart småborgerlig forening. Såvel i det udadvendte, agitatoriske arbejde som i det interne, sociale og selskabelige liv er det begreber som respektabilitet, sømmelighed, ro og orden, der står i centrum i det livssyn, foreningen formidler, altsammen begreber, der samtidig er helt centrale i den bevidsthed, der knytter sig til den småborgerlige produktionsmåde. Porskær Poulsen finder da også, at det netop var håndværksmestre og de handlende, der i hele perioden dominerede ikke blot foreningens ledelse, men også medlemskredsen. Ikke fordi de var flest, men fordi de var i stand til at trække ikke blot hele familien, men også – og det er det centrale – deres ansatte tjenestefolk, lærlinge, svende og arbejdere med ind i foreningen. På grundlag heraf konkluderer Porskær Poulsen, at afholdsforeningen kan betegnes som »et småborgerligt forsøg på at organisere befolkningen (og især de lavere klasser) i et humanistisk, moralsk miljø, med fællesskab om sagen på tværs af classeskel« (p. 172). Her er med andre ord et klart eksempel på afholdsbevægelsen som en håndfast og direkte disciplineringsagent i småborgerskabets vellykkede forsøg på gennem afholdsforeningen at gøre deres underordnede til medgørlige afholdsfolk.

Slet så vidtrækkende konklusioner kan man dog næppe drage på grundlag af det foreliggende kildemateriale. Porskær Poulsen understreger selv, at det var de mindre handlende og småhåndværkerne, der stod i spidsen for foreningen, og at der næsten ingen tilfælde findes, hvor byens højere lag har været organiseret i afholdsforeningen (p. 171, note 25). De fleste foreninger havde netop i den første organisationsperiode en klar tendens til at vælge de mest etablerede blandt deres medlemmer til ledere. Det er nøjagtig den samme socialgruppe, vi på denne tid finder i spidsen for den begyndende politiske arbejderbevægelse. Porskær Poulsen taler om samarbejde på tværs af classeskellene, men det er et spørgsmål om, hvor stort et socialt og bevidsthedsmæssigt skel, der egentlig har været mellem småhåndværkerne og de småhandlende på den ene side og håndværkersvendene, lærlingene, de faglærte arbejdere og industriarbejderne på den anden side. Den sidste gruppe synes sammen med tjenestefolkene at have udgjort hovedparten af medlemmerne i afholdsforeningen, og de optræder ganske vist i den bevarede medlemsliste fra 1897 som tjenende hos denne eller hin håndværksmester, købmand, fabrikant, dyrlæge eller advokat, men kun i et mindretal af tilfældene optræder arbejdsgiveren selv som medlem af foreningen. Det lille »hos« i medlemslisten, som Porskær Poulsen har bemærket, har alene været en måde at identificere medlemmerne på. Ser man på Porskær Poulsens opgørelse over medlemmerne (p. 171), ville det da også være besynderligt, om de kun 52 småhandlende og småhåndværkere tilsammen havde kunnet beskæftige så mange som 185 arbejdere, svende og lærlinge. Men hermed er også en betydelig del af baggrunden for Porskær Poulsens meget håndfaste tolkning af foreningen som et direkte redskab for det såkaldte småborgerskab til disciplinering af arbejderne fjernet. Vi nærmer os i stedet noget, man snarere kunne kalde selvdisciplinering, og denne opfattelse kan kun bestyrkes af vores egen undersøgelse af afholdslogernes sociale grundlag og virksomhed.

»Danmarks Afholdsforening« udviklede sig i øvrigt fortrinsvis på landet, særligt i Nord-

N.I.O.G.T.-gradtempler og loger 1897
(*Aarbog for Danmarks Storloge af*
N.I.O.G.T. af 1892. Kbh. 1898)

Sidsel Eriksen 1985.

og Vestjylland, omend bevægelsen havde sit udspring i frikirkelige kredse i byerne. I det hele taget synes afholdsforeningerne at have virket helt parallelt med og til tider nærmest som et plagiat af de religiøse og folkelige bevægelser på landet. Såvel organisations- som

arbejdsformerne var de samme. Der blev holdt medlemsmøder, foredrag, fælles kaffebord, baller og udflugter, og i lighed med de øvrige folkelige bevægelser var adgangen til medlemskab fri og åben. Nye medlemmer optoges uden forudgående prøve, blot skulle de

underskrive et løfte om afholdenhed – et løfte, der dog fik karakter af edsaflæggelse¹⁰.

»Danmarks Afholdsforening« var ganske rigtigt – som Porskær Poulsen påpeger (p. 163, note 1) – langt den største af de mange afholdsorganisationer, der opstod herhjemme, men den var langt fra den eneste betydningsfulde organisation. I byerne antog afholdsbevægelsen en ganske anden karakter i form af et logesystem. De første afholdsloger blev oprettet i København i 1880–81 som I.O.G.T.-loger (»International Order of Good Templars«) efter engelsk og amerikansk forbillede. Good Templarbevægelsen blev senere splittet på spørgsmålet, om medlemmerne måtte nyde de svagere, overgærede ølsorter. I 1892 trådte tilhængerne af det lyse øl ud af I.O.G.T. og dannede i stedet N.I.O.G.T. (»Nordisk Independent Order of Good Templars«), som i løbet af få år udviklede sig til at blive den næststørste afholdsorganisation, kun overgået i medlemstal af »Danmarks Afholdsforening«. Som det fremgår af kortet over N.I.O.G.T.-logernes udbredelse i 1897, vandt denne bevægelse især tilslutning i København og købstæderne, men spredte sig i øvrigt som perler på en snor langs jernbanelinierne til de fremvoksende stationsbyer.

Netop Silkeborg er et glimrende eksempel på, hvor sammensat afholdsbevægelsen faktisk var. Ved hjælp af dagspressen og organisationernes medlemsblade, har vi forsøgt at få et overblik over afholdsbevægelsens omfang og medlemstal i Silkeborg i 1901–02. På dette tidspunkt var »Afholdsforeningen for Silkeborg og Omegn« (oprettet i 1880) klart byens største med over 300 medlemmer¹¹, selv om der i 1901 var blevet oprettet endnu en afholdsforening, »Hjemmets Lykke«, der i 1902 havde 50 medlemmer¹². Hertil kom to I.O.G.T.-loger: »Klippen« (oprettet 1883)

med 38 medlemmer og »Lykkens Arne« (oprettet 1898) med 41 medlemmer¹³. Desuden eksisterede der hele fire N.I.O.G.T.-loger: »Himmelbjerget«, der udskilte sig fra I.O.G.T.-logen »Klippen« i 1892, og som i 1902 havde 110 medlemmer, logen »Silkeborg« (oprettet 1893) med 70 medlemmer, logen »Tro mod Løftet« (oprettet 1897) med 80 medlemmer og logen »Jomsborg« (oprettet 1901) med 40 medlemmer. Under N.I.O.G.T.-logerne var der desuden en ungdomsloge, »Silkeborgs Haab«, med i alt 100 medlemmer¹⁴. Endelig har der også på denne tid eksisteret en D.G.T.O.-loge (Danmarks Good-Templar Orden) »Fremad« (oprettet i 1895) med 110 medlemmer, og en anden D.G.T.O.-loge, »Fredens Haab«, der udskiltes heraf og i 1902 havde 20 medlemmer¹⁵.

Logerne var således klart i overtal i byen, især når man tager i betragtning, at »Silkeborg Afholdsforening« blandt sine medlemmer talte flere, der var bosat i omegnen. Tilmed oplyses det i *Silkeborg Socialdemokrat* i 1904, at den anden afholdsforening, »Hjemmets Lykke«, også arbejdede i logesystem¹⁶.

Men hvad var det da, der adskilte logesystemet fra foreningsformen? Det umiddelbare indtryk er større lukkethed, men også større fortrolighed og indbyrdes forpligtelse mellem medlemmerne. Adgangen til medlemskab var på ingen måde fri og åben, tværtimod skulle man først anbefales, dernæst indballoteret og endelig indvies i ordenen ved en højtidelig ceremoni, hvor man ikke blot skulle aflægge et livsvarigt afholdsløfte, men også et løfte om at bevare ubrødelig tavshed om forhandlingerne inden for ordenen. Løftet var således langt mere forpligtende end det, der blev aflagt ved optagelse i afholdsforeningerne, men det betød dog på ingen måde – som antydnet af Porskær Poulsen (p. 170) – at medlemmerne ikke kunne udstødes, hvis de brød løftet. Det be-

10. En undersøgelse af afholdsbevægelsen set i forhold til det 19. århundredes religiøse bevægelser foretages p.t. af Sidsel Eriksen.

11. Beretning om Danmarks Afholdsforenings Virksomhed i dens 21. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1900, s. 76.

12. *Silkeborg Socialdemokrat* 21/1 1902.

13. *Dansk Good Templar* 17/11 1901.

14. *Silkeborg Socialdemokrat* 15/11 1902.

15. *Silkeborg Socialdemokrat* 15/11 1902.

16. *Silkeborg Socialdemokrat* 22/11 1904.

tød heller ikke, at de ikke kunne genoptages, blot foregik dette ved en anden ceremoni, hvor det én gang afgivne løfte blev bekræftet på ny.

Logerne fungerede som broder- og søsterskaber med lukkede møder, der afvikledes efter nøje fastlagte forskrifter under ledelse af et sindrigt hierarkisk system af valgte embedsmænd, der varetog større eller mindre funktioner i logen. Under de ugentlige logemøder bar alle ordenssøskende særlige regalier, der tilkendegav deres ordensværdighed. Alt efter medlemskabets varighed var der mulighed for at blive optaget i en højere grad i ordenen, og hver gradsorden havde sine særlige regalier. I byer, hvor der var flere loger, blev der desuden med jævne mellemrum afholdt særlige møder for de ordenssøskende, der havde højere grader. I Silkeborg foregik disse møder, hvor man diskuterede logernes fællesanliggender og mere principielle forhold, i gradtemplet »Midtjylland«.

Det interessante er, at logerne med deres lukkethed og omfattende brug af pasord, ritualer og symbolsprog giver klare associationer i retning af de gamle håndværkertraditioner, hvor pasord, ritualer og symbolik spillede en stor rolle i både lav og zunft. Disse ligheds-punkter er sikkert ikke uvæsentlige, når man skal forklare, hvorfor logerne fortrinsvis forblev et byfænomen, og hvorfor de tilsyneladende i særlig grad vandt tilslutning blandt byernes småhåndværkere og faglærte arbejdere. Desuden har logernes intime organisationsform og stærke fællesskab formentlig virket særligt tiltrækkende i det anonyme og rod-løse byliv, hvorimod den åbne foreningsform passede bedre til et landbosamfund, hvor alle kendte alle.

Til alt held er der for tre af Silkeborgs N.I.O.G.T.-loger samt for gradtemplet bevaret en serie forhandlingsprotokoller, som gør det muligt at se nærmere på logernes virke. I forhandlingsprotokollerne anførtes også alle nyoptagne ordenssøskende, og for at kunne sammenligne med medlems-sammensætningen i »Silkeborg Afholdsforening« har vi i nedenstående tabel angivet den sociale fordeling af alle optagne ordenssøskende i logen »Tro mod Løftet« i årene 1897–1901:

Medlemmer af logen »Tro mod Løftet« 3/10 1897–31/12 1901

Handlende	5
Håndværkere ¹⁾	32
Øvrige selvstændige ²⁾	1
Underordnede tjenestemænd og funktionærer ³⁾	11
Håndværkersvende/faglærte	22
Industriarbejdere	30
Arbejdsmænd	5
Syersker	1
Tyende	5
Pensionister	4
I alt	116
Hustruer	49
Uidentificerede	29
I alt	194

¹⁾ Af de 32 anførte håndværkere har kun 8 med sikkerhed kunnet identificeres som selvstændige mestre. Hovedparten af de øvrige er formentlig svende eller faglærte.

²⁾ En vognmand.

³⁾ Omfatter kontorister og portører ved jernbanen.

Ses der i Porskær Poulsens tabel (p. 171) bort fra familiemedlemmerne: husmødre, ungkarle og ungpiger, viser den sociale fordeling af medlemmerne inden for de to organisationer sig at være meget lig hinanden. Heller ikke i logen »Tro mod Løftet« udgjorde de selvstændige erhvervsdrivende, som også her er småhåndværkere og småhandlende, noget flertal, tværtimod domineredes logen af håndværkersvendene, de faglærte og ufaglærte arbejdere og de underordnede funktionærer. Ser vi nærmere på den sociale sammensætning af logens embedsmænd, tyder heller ikke den på nogen »småborgerlig« dominans, snarere tværtimod. Hvert kvartal valgte logen i alt 12 embedsmænd, og som det fremgår af tabellen, har disse valg i det store og hele ret nøje genspejlet medlemskredsens sammensætning:

Embedsmænd i logen »Tro mod Løftet« 3/10 1897–31/12 1901

Handlende	2
Håndværkere	15
Underordnede tjenestemænd og funktionærer	4
Håndværkersvende/faglærte	10
Industriarbejdere	7
Arbejdsmænd	4
Pensionister	1
I alt	43
Uidentificerede	10
I alt	53

NB! I tallet for hver gruppe er indregnet hustruer, der er blevet valgt til embedsposter.

Faktisk er den eneste gruppe, der for alvor er overrepræsenteret i forhold til medlemskredsen, gruppen af arbejdsmænd. I øvrigt ser det ud, som om man har benyttet valgene til embedsposterne til at knytte nye eller usikre medlemmer tættere til logen.

Skal man karakterisere logerne, må det nærmest blive som sammenslutninger af for en stor del socialt sårbare mennesker, der i logens fællesskab søgte at skabe et værn mod umiddelbare trusler mod de daglige eksistensvilkår, først og fremmest alkoholen, men også sygdom og død, for hermed at opnå en tålelig tilværelse. Logerne fungerede nærmest som små, familieagtige fællesskaber, hvor man indbyrdes titulerede hinanden som broder og søster. For at kunne bevare en sådan intimitet måtte logerne ikke blive for store – i så fald måtte der hellere oprettes nye loger, og det er forklaringen på de mange loger i Silkeborg. En gensidig forpligtelse, omsorg og interesse prægede logernes daglige arbejde. Et af de faste udvalg under logerne var sygeudvalget, der sørgede for at syge ordenssøskende modtog regelmæssige besøg fra logen. Blev

sygdommen langvarig, ydede de fleste loger, så vidt de formåede, også økonomisk støtte til den sygdomsramte familie. Desuden havde logerne en fælles livsforsikring. I 1897 argumenterede en broder for nødvendigheden af at slutte op omkring denne, »da vi jo næsten alle er af den Klasse, som ikke kunde tænke sig at efterlade stort ...«¹⁷. I år 1900 fandt broder M. Sørensen det ligefrem væsentligt, at ordenssøskende i en slags solidaritet lagde penge ud for hinanden, men så vidt var det nu ikke alle, der ønskede at gå¹⁸. Derimod møder vi i flere tilfælde henstillinger til medlemmerne om at handle i bestemte brøders eller søstres butikker. Således opfordres medlemmer af »Himmelbjerget« i 1893 til at handle hos en bagerbroder, og en søster anmodede i 1898 sine ordenssøskende om at gøre deres indkøb hos hende i de artikler, hun førte i sin forretning¹⁹. En af de lidt større opgaver, logerne tog op, var hjælpen til de omrejsende svende, der besøgte Silkeborg. De fik i reglen en krone og en overnatning, og begrundelsen var interessant nok, at det var en opgave, som lavene tidligere tog sig af²⁰.

Fra kommunalt hold var man da også opmærksom på logernes arbejde. Som et argument for at yde kommunal støtte til logerne i Silkeborg, fremsførte det socialdemokratiske byrådsmedlem Sejersén i 1902, at logerne på grund af deres arbejde sparede kommunen for en hel del penge til fattigvæsenet, og at selv om det kunne fremføres, at logernes virksomhed ikke var tilstrækkeligt kendt, så kom logernes indre anliggender ikke byrådet ved. Tilmed fremsførte Sejersén følgende: »Logerne virker gennemgaaende mere energiske end Afholdsforeningerne, hvilket da særligt er Tilfældet i de store Byer, idet disse Selskaber kontrollerer Medlemmerne«²¹.

At brødrene og søstrene i logerne udøvede

17. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Tro mod Løftet«. Fhp. 1897–1900. Den 19/10 1897.

18. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Midtjylland«. Fhp. 1893–1902. Den 9/12 1900.

19. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Himmelbjerget«. Fhp. 1892–1893. Den 12/3 1893 og »Tro mod Løftet«. Fhp. 1897–1900. Den 21/10 1898.

20. Silkeborg Socialdemokrat 13/8 og 18/8 1903 samt 1/2 1904.

21. Silkeborg Socialdemokrat 26/4 1902.

en streng indbyrdes kontrol med overholdelsen af løftet er givet. Behandlinger af anklager om løftebrud og ceremonielle udstødelser var et hyppigt punkt på dagsordenen. Man måtte jo ikke blot ikke nyde, men heller ikke byde berusende drikke, hvad der f. eks. førte til, at en broder, murer Jensen Bomholt, udstødtes, fordi »Han havde baaret en Baijer hjem til hans Logi fra Arbejdspladsen, som hans Madame skulde have for at blanke hans Sko«²². Men lige så hyppige som sagerne om udstødelse, er sagerne om genoptagelse. Hvis en broder eller søster oprigtigt fortrød og angrede det skete, var logen i reglen straks villig til at genoptage vedkommende. Flere gange møder vi ligefrem diskussioner i logerne om rigtigheden af de – efter nogens mening – lidt for hyppige genoptagelser, der jo kunne bewirke en faldende respekt for logernes arbejde. Særligt grelt var et tilfælde, hvor en broder var blevet udstødt 8–9 gange og nu påny søgte genoptagelse. Dette bevilgedes, men først efter at en broder havde fremført, at han selv var blevet udstødt og genoptaget 4–5 gange, før det lykkedes for ham for alvor at (for)blive afholdsmand²³. Det er i det hele taget karakteristisk for afholdsbevægelsen som helhed, at der var en meget stor og meget hurtig udskiftning i medlemskredsen. Logebrødrene og -søstrene passede dog også på hinanden på andre måder. Udeblev et ordensmedlem i længere tid fra de ugentlige logemøder, trådte et andet af logens faste udvalg i funktion, nemlig besørgelsesudvalget, som opsøgte og talte med vedkommende. Kortspil var ikke forbudt blandt medlemmerne – snarere vidt udbredt, men for at beskytte medlemmerne økonomisk var det for-

budt at spille om penge. Der måtte i alt fald ikke spilles om for store pengebeløb, ligesom der heller ikke måtte spilles kort under møderne²⁴.

Men mens logerne indadtil virkede i deres egen lukkede verden, kunne brødrene og søstrene ikke undgå kontakten med det omgivende samfund, og det var ikke altid lige problemfrit. Der er således flere sager, hvor en logebroder tilsyneladende blev tvunget til at hente eller byde øl på sin arbejdsplads. I 1893 ønskede en møllersvend, der var blevet udstødt, således ikke straks at blive genoptaget: »Mølleren, han var hos, drak nemlig Dag ud og Dag ind og kommer der nogle Fremmede med Korn til Møllen, skulde de bestandig have en Møllerdrum«, som det var hans opgave at fremskaffe, hvorfor han bestandig ville komme til at bryde sit løfte, indtil han fik en anden plads²⁵. En anden broder blev ligeledes anklaget for løftebrud, fordi han havde hentet spiritus. Den anklagede broder hævdede, at dette ikke skete til eget brug, men efter ordre fra hans arbejdsgiver. I dette tilfælde besluttede man derfor ikke at udstøde ham, men i stedet at henstille til arbejdsgiveren, »at han ikke sendte sine Folk, som var Good Templars i Byen efter Spiritus«²⁶. Udskænkningsskikke blandt mestre og foresatte var i det hele taget et problem for afholdslogerne. På et tidspunkt appellerede man ligefrem til byens håndværksmestre og til borgmesteren om at afskaffe udskænkningen af vin og spiritus ved svendeprøverne: »Det at der serveres Spiritus ved Svendeprøverne er en Efterligning fra Lavstiden, da det dengang var Skik og Brug, at en Svend, som havde bestaaet Prøven, skulde drikkes godt

22. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Himmelbjerget«. Fhp. 1901–1903. Den 31/5 1903.

23. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Midtjylland«. Fhp. 1893–1902. Den 2/10 1892 og 8/12 1900.

24. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Midtjylland«. Fhp. 1893–1902. Den 10/4 1894.

25. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Himmelbjerget«. Fhp. 1892–1893. Den 14/2 1893.

26. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Himmelbjerget«. Fhp. 1892–1893. Den 14/11 1892.

27. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Himmelbjerget«. Fhp. 1901–1903. Den 16/4 1902.

fuld»²⁷. Logerne henstillede altså med andre ord til byens mestre om ikke at forlede sven-dene til druk. Det er jo næsten Porskær Poulsens disciplineringsstese vendt på hovedet!

Logerne havde dog også dårlige erfaringer med arbejdsgivere, der ønskede at udnytte resultaterne af afholdsbevægelsens virke til egen fordel. Enhver kunne jo se, at en afholdende svend var så langt den bedste arbejdskraft. I gradtemplet »Midtjylland« fremførtes det således, at »Mange Arbejdsgivere sender tidt Bud til Logerne, om disse ikke vilde lade ham vide naar den eller den har brudt sit Afholdsløfte for saa at afskedige Medlemmerne«. Og selv om det faktisk blev diskuteret, hvorvidt en arbejdsgiver havde ret til at kræve afholdenhed af sine ansatte, og selv om man i logerne godt kunne se, at dette alt andet lige kunne virke fremmende for sagen, var man dog enige om, at »Enhver Arbejdsgiver, der ønsker at have ædruelige Arbejdere, maatte selv vise sine Folk Vejen ved selv at blive Afholdsmand«²⁸. I logen »Tro mod Løftet« var der ligefrem modstand mod optagelsen af en svend, fordi det var sven-dens mester og ikke ham selv, der ønskede optagelsen²⁹.

Logernes sociale engagement var dog i hovedsagen indadvendt og rettet mod medlem-mernes egen tilværelse, selv om de undertiden tog afgrænsede sociale spørgsmål op, som ikke kunne løses med logernes egne ressourcer. I 1905 argumenterede man således for kommunal bespisning af de fattige skole-børn³⁰, og i 1903 var logerne med i oprettelsen af et svendehjem i byen, i øvrigt i samarbejde med »Arbejdernes Fællesorganisation«³¹. Men selv om der nok i afholdsbevægelsen var en tendens til at se drikkeriet som hoved-årsagen til alle sociale dårligheder, er der

dog næppe nogen tvivl om, at netop bevægel-sens stærke sociale engagement var med til at øge medlemmernes forståelse for samtidens sociale og økonomiske levevilkår og bibringe dem en bevidsthed om og erfaring for, at de i fællesskab med andre kunne øve en aktiv ind-flydelse herpå. Det er derfor rimeligt at an-tage, at det for mange afholdsfolk blev en na-turlig udvikling, at de også engagerede sig ak-tivt i den begyndende faglige og politiske ar-bejderbevægelse, ikke mindst når man tager den betydelige støtte i betragtning, afholdsbe-vægelsen i starten fik fra mange ledende soci-aldemokrater, deriblandt – som vist af Porskær Poulsen – fremtrædende agitatorer som A. C. Meyer og i øvrigt også Peter Sabroe.

Meget tyder i alt fald på, at afholdsbe-vægelsen mange steder har fungeret som en slags katalysator for den begyndende arbej-derbevægelse. En undersøgelse af forenings-livet i de danske stationsbyer har vist, at for-bløffende mange fagforeninger og socialde-mokratiske partiforeninger første gang så da-gens lys i den lokale afholdsloge eller på det lokale afholdshjem, ligesom der er bemærkel-sesværdigt mange afholdsfolk at finde blandt den organiserede arbejderbevægelses pione-rer. I den sydjyske stationsby Vamdrup op-træder således såvel formanden for den lokale afholdsforening som øverste templar for den lokale N.I.O.G.T.-loge som stiftere af den so-cialdemokratiske forening, og afholdshjem-met i Vamdrup var længe det sted, hvor alle socialdemokratiske møder blev afholdt, lige-som mange fester og selskabelige sammen-komster blev arrangeret af afholdsforeningen og partiforeningen i fællesskab³².

Meget kunne tyde på, at noget lignende har været tilfældet i Silkeborg. Keld Dalsgård Larsen har således uden tvivl ret, når han

28. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Midtjylland«. Fhp. 1893–1902. Den 16/4 1902.

29. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Tro mod Løftet«. Fhp. 1900–1903. Den 28/12 1900.

30. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Himmelbjerget«. Fhp. 1903–1905. Den 5/2 1905.

31. Kjeld Dalsgaard Larsen: Arbejderliv og faglig organisering i Silkeborg 1840–1940. Silkeborg 1985. p. 85.

32. Inge Bundsgaard: »Arbejderbevægelsen i stationsbyen. Træk af Vamdrup socialdemokratiske forenings historie i tiden før 2. verdenskrig« i Nyt fra Stationsbyen 5 p. 14–17. Artiklen er et led i en større undersøgelse af foreningslivet i de danske stationsbyer.

mener, at der længe var et nært forhold mellem afholdsbevægelsen og arbejderbevægelsen³³. Ganske vist har vi ikke i detaljer søgt at følge, hvilken rolle afholdsbevægelsen spillede i de første politiske organisationsforsøg i Silkeborg. En sådan undersøgelse vanskeliggøres også af, at der mangler medlemslister for såvel Socialdemokratiet som for afholdsforeningen i de første år, ligesom der heller ikke synes at være bevaret hverken forhandlingsprotokoller eller medlemslister for den i 1883 oprettede I.O.G.T.-loge. Vi har alene gennemgået forhandlingsprotokollen for »Silkeborg socialdemokratiske Forening« for årene 1884–1904, hvor såvel bestyrelsesvalgene som nyoptagne medlemmer er angivet, samt noteret os de fagforeningspionerer, Dalsgård Larsen omtaler, og stikprøvevis sammenlignet disse navnelister med Afholdsforeningens medlemsliste fra 1897 samt navnene på de optagne medlemmer i N.I.O.G.T.-logen »Himmelbjerget« fra 1892–93 og i logen »Tro mod Løftet« i årene 1897–1901 og på de medlemmer af logen »Silkeborg«, der blev tildelt grader i årene 1893–1916. Denne lille stikprøve, som kun kan give nogle minimumstal, viser i sig selv både et betydeligt medlemssammenfald og et ikke helt ubetydeligt ledersammenfald mellem afholds- og arbejderbevægelsen. Noget tyder på, at den politiske og faglige arbejderbevægelse i Silkeborg vandt usædvanlig godt gehør i de organiserede afholdsfolks rækker, og at disse var med til at danne ryggraden i den lokale arbejderbevægelse i de første år. Det er måske symptomatisk, at mens Socialdemokratiet i Silkeborg havde en noget spag start i 1884 og måtte genoprettes både i 1891 og i 1895, så havde afholdsbevægelsen fungeret kontinuerligt blandt de lavere klasser i byen siden oprettelsen af »Silkeborg Afholdsforening« i 1880 og havde, som vist, omkring århundredskiftet en bred basis i byen. Ser man således alene på de ca. 200 navne, der nævnes i forhandlingsprotokollen for »Silkeborg socialdemokratiske Forening« i årene 1895–1904, dels som bestyrelsesmedlemmer, dels som

nyoptagne medlemmer, kan næsten en fjerdedel genfindes som organiserede afholdsfolk enten i Afholdsforeningen eller i de loger, vi har undersøgt. Og blandt de pågældende er flere, der fik en fremtrædende plads inden for arbejderbevægelsen. En af pionererne i Silkeborgs arbejderbevægelse, væver Madsen, var således i 1897 medlem af »Silkeborg Afholdsforening«. Den unge smedesvend A. Washington, der i 1892 blev formand for den socialdemokratiske forening og året efter også for smedenes nyoprettede fagforening, stod samtidig som logemedlem i logen »Himmelbjerget«. Maskinmester M. Sørensen, der i en årække sad i bestyrelsen for partiforeningen, og som blev den første formand for den socialdemokratiske sygekasse, var samtidig i en række år øverste templar og den ledende personlighed i logen »Tro mod Løftet«. Også Søren J. Jensen, der var med til at danne »Arbejdsmandenes Fagforening«, og som siden blev den første formand for »Tekstilarbejdernes Fagforening«, var et fremtrædende medlem af logen »Tro mod Løftet«. Hermed skulle vores antagelse om afholdsbevægelsen som en forløber for arbejderbevægelsen være om ikke på nogen måde bevist, så i alt fald sandsynliggjort for Silkeborgs vedkommende.

Dermed være ikke sagt, at det nære forhold mellem afholds- og arbejderbevægelsen var uden problemer og konflikter. I årene omkring og efter århundredskiftet kan man i den socialdemokratiske presse finde flere eksempler på, at der bliver advaret mod at lade afholdssagen gå forud for de politiske mål. På et møde i »Silkeborg socialdemokratiske Forening« påtaltes det da også i 1898, »at Afholdssagen ofte hindrede Arbejdet i Arbejdersagen, saaledes at energiske Folk mere kastede deres Arbejde over Afholdssagen og dette generede Arbejderbevægelsen en Del«. En ledende socialdemokrat og afholdsmænd, den tidligere omtalte maskinmester M. Sørensen, imødegik dog denne påstand og fremhævede, »at disse to Foreninger godt kunde Arbejde Haand i Haand uden hver for sig at skade den enkelte Forenings Særinteresser«³⁴.

33. Keld Dalsgaard Larsen: Op. cit. p. 84.

34. Silkeborg lokalhistoriske arkiv: Socialdemokratisk forening. Fhp. 1884–1911. Den 30/8 1898.

At afholdssynspunktet fortsat vandt tilslutning blandt socialdemokraterne fremgår da også. I december 1901 foreslås det i den socialdemokratiske forening at nedsætte et udvalg sammen med Venstre og Good Templarlogen, der skal opstille en fælles kandidatliste til det forestående byrådsvalg³⁵, og efter opfordring af maskinmester Sørensen erklærer samtlige opstillede kandidater, at de vil gå ind for indførelsen af alkohollære som skolefag og tillige være med til at arbejde for, at afgiften på beværterbevillinger ikke bortfalder³⁶. Socialdemokraternes imødekommenhed har dog muligvis ikke været uden sammenhæng med, at det samtidig vedtoges i lopperne at støtte det parti, der ville gøre mest for afholdssagen³⁷. Ville Socialdemokratiet bevare afholdsfolkernes stemmer, måtte det derfor føre en aktiv afholdspolitik.

Netop kommunalpolitikken var dog et problem, som kunne bringe skår i forholdet mellem afholds- og arbejderbevægelsen. I den tidligere omtalte stationsby Vamdrup kan man se, hvorledes afholdsorganisationers forsøg på at opnå kommunalpolitisk indflydelse gennem opstilling af en selvstændig valgliste i 1906 skabte problemer. Listen splittede de potentielle socialdemokratiske stemmer således, at hverken afholdslisten eller socialdemokraterne opnåede valg. Det skulle naturligvis ikke styrke afholdsbevægelsens popularitet i de socialdemokratiske kredse. Selv om mange socialdemokrater vedblev at støtte afholdssagen i de følgende år, kan man se, hvorledes det nære samarbejde mellem de to organisationer efterhånden hører op, og hvordan der gradvist synes at ske en holdningsændring hen mod at betragte afholdssagen som et rent personligt anliggende, der ikke skulle blandes ind i det politiske arbejde³⁸. Der har formentlig mange steder fortsat været et ikke ubetydeligt medlemssammenfald mellem afholds- og arbejderbevægelsen også i årene ef-

ter 1. verdenskrig, selv om afholdsbevægelsen da begyndte at gå kraftigt tilbage i medlemsantal. I disse år kan man bl.a. se afholdssagen taget op til diskussion i de socialdemokratiske ungdomsorganisationer (således diskuterede man i Bramminge den 2. november 1933 forholdet mellem socialismen og good-templarismen)³⁹. Men derudover synes afholdsbevægelsen ikke at have spillet nogen direkte og fremtrædende rolle for den organiserede arbejderbevægelse, selv om afholdsforeningerne og afholdslogerne formentlig fortsat udgjorde et vigtigt alternativt socialt og kulturelt miljø for mange arbejdere.

Porskær Poulsen er også i sin artikel inde på forholdet mellem afholds- og arbejderbevægelsen, og også han fremhæver afholdsbevægelsens betydning for den organiserede arbejderbevægelse, men ud fra en noget anden synsvinkel end den vi her har anlagt. Netop fordi han – som vi indledningsvist fremhævede – fra starten betragter afholdsbevægelsen som et resultat af småborgerskabets bestræbelser på at disciplinere arbejderklassen, sætter han et alt for skarpt socialt og ideologisk skel mellem de to bevægelser. Den småborgerlige afholdsbevægelsens påvirkning af arbejderbevægelsen bliver dermed noget *udefra* og *oppefra* kommende (p. 178). Han fremhæver videre, at afholdsbevægelsen ved i sin propaganda at lægge vægt på arbejdernes økonomiske og sociale fordele ved afholdenheden og behovet for respektabilitet var med til at formulere nødvendigheden af, at arbejderne disciplinerede sig selv og tilpassede sig til det borgerlige samfund. Det var en argumentation, der kunne overtages af arbejderbevægelsen selv, og Porskær Poulsen slutter heraf, at afholdsbevægelsens afgørende betydning for udviklingen inden for arbejderbevægelsen lå i denne påvirkning i reformistisk retning, en påvirkning, der blev så meget desto stærkere ved, at afholdsbevægelsen orga-

35. Som note 34. Den 10/12 1901.

36. Som note 34. Den 4/1 1902.

37. De danske Afholdsorganisationers Landsforbunds arkiv: Silkeborg. »Midtjylland«. Fhp. 1893–1902. Den 18/8 1901.

38. Inge Bundsgaard: Op. cit. p. 21–22.

39. ABA. Bramminge DSU. Forhandlingsprotokol 1928–1935.

Nr. 82.

Mel.: Allons enfants de la patrie. (Marseillaisen).

Op til Kamp hver Mand og hver Kvinde,
Lad os slutte os tæt i Geled,
Lad os nu sønderknuse vor Fjende,
:: Vi vil ikke med ham slutte Fred. ::
Alkohol vil vi rydde af Jorden,
Skabe Lykke i Hus og i Hjem
Og Velstand lade spire frem,
Ej skal Drukkenskab herske i Norden.
Good Templars, giv nu Agt,
Vær du kun uforsagt,
Vor Fjende maa
Tilgrunde gaa;
Han ej Pardon skal faa.

Snart i hvert Hus der findes en Hule,
Hvor man frækt skænker ud Spiritus;
Det er langfra, man Lasten vil skjule.
:: Nej, man praler endog af sin Rus. ::
Man for Ølfyrster laver Kongresser,
For Mønt, der fortjenes saa raat,
Rejser Statuer, Kirker saa flot,
Ved at Folket i Lasten man presser,
Enhver bør kunne se,
At sligt maa ikke ske;
Slig Uforstand
Ej raade kan
Udi et oplyst Land.

Skal vi taale at plyndres til Skjorten,
Af hver Bajerskøl-Sprittfabrikør,
Som beæres med Titel og Orden,
:: Skönt de kun lever af vor Malheur. ::
Nej se, nu vil vi afkaste Aaget,
Drikkelasten vi udrydde vil;
Vi vort nu gøre vil dertil,
At ej mer Folket skal gaa i Taaget.
Good Templars, giv nu Agt,
Vær du kun uforsagt,
Vor Fjende maa
Til Grunde gaa;
Han ej Pardon skal faa.

Sangen er hentet fra Sangbog for Nordisk Independent Order of Good-Templars (Kbh. 1893) Teksten og ikke mindst melodien viser med al tydelighed afholdsbevægelsens identifikation med arbejderbevægelsens ideer.

niserede og påvirkede mange af de arbejdere, der senere kom til at spille en rolle inden for arbejderbevægelsen. Porskær Poulsens konklusion er med andre ord, at afholdsbevægelsen spillede en betydelig – omend måske ikke afgørende – rolle for reformismens gennemslag i den danske arbejderbevægelse (p. 181–182).

Vi finder, at Porskær Poulsen her på én gang både overvurderer og undervurderer afholdsbevægelsens betydning. Der er ingen tvivl om, at han har ret, når han karakteriserer de værdier, afholdsbevægelsen formulerede, som småborgerlige. Eksemplet fra Silkeborg tyder på, at afholdsbevægelsen udviklede sig inden for og blev ledet og organiseret af akkurat de samme sociale lag, som dannede grundlag for den organiserede arbej-

derbevægelse. Dermed må disse værdier i afholdsbevægelsen naturligvis have påvirket arbejderbevægelsen. Men man kan ikke på dette grundlag slutte til nogen årsagssammenhæng mellem den »småborgerlige og reformistiske« afholdsbevægelse og reformismens gennemslag i arbejderbevægelsen, sådan som Porskær Poulsen synes at gøre. Uden i øvrigt at gå ind på hele reformismedebatten må det være tilstrækkeligt at fremhæve, at de forhold, der var med til at gøre afholdsbevægelsen »småborgerlig og reformistisk«, var de samme, som var ansvarlige for den tilsvarende udvikling inden for arbejderbevægelsen, og at det var forhold, der skal ses i sammenhæng med de særlige strukturer i den danske industrielle udvikling med mange små virksomheder og et deraf følgende tæt-

tere forhold mellem arbejdsgivere og ansatte.

Er det en overvurdering af afholdsbevægelsens betydning at ville gøre den (med)ansvarlig for reformismens gennemslag i den danske arbejderbevægelse, er det på den anden side en grov undervurdering at ville reducere den til blot at være en småborgerlig disciplineringsagent. Det betyder ikke, at disciplineringsaspektet er uinteressant, tværtimod er det et meget spændende og væsentligt aspekt at få med i studiet, ikke blot af afholdsbevægelsen, men også af de øvrige folkelige bevægelser.

Men for det første er disciplineringsbegrebet alt for komplekst og abstrakt et begreb til at kunne anvendes på en så simpel og håndfast måde, som Porskær Poulsen her gør det, og for det andet er afholdsbevægelsens betydning langt fra udtømt med disciplineringsaspektet alene.

Afholdsbevægelsens betydning ligger først og fremmest i, at den var den første brede folkelige bevægelse, der var i stand til at organisere de sociale lag, ingen af de øvrige religiøse og folkelige bevægelser for alvor havde kunnet vinde tilslutning blandt. Heri og i det forhold, at bevægelsen i kraft af sit stærke sociale engagement var med til at øge disse samfundsgruppers forståelse for de sociale og øko-

nomiske vilkår, de levede under, lå et samfundsforandrende potentiale, der stod i modsætning til bevægelsens formulerede ideologi, og som gør den til et spændende led i hele det 19. århundredes demokratiseringsproces.

Det er Porskær Poulsens fortjeneste at have peget på et nyt og spændende forskningsområde. Har vores kommentar end været kritisk, er det blot et resultat af bestræbelserne på at indkredse nogle problemstillinger inden for dette område. Det er givet, at det ville være spændende at få undersøgt samarbejdet og forholdet mellem arbejder- og afholdsbevægelsen nærmere. Såvel landets afholdsforeninger som byernes afholdsloger fortjener en grundig udforskning, og der er her en oplagt mulighed for at drive sammenlignende studier med de øvrige nordiske lande, hvor afholdsbevægelsen er helt anderledes veludforsket. Man behøver blot at pege på spørgsmålet om, hvorfor den danske afholdsbevægelse i årene efter 1. verdenskrig så hurtigt svinder ind, og i modsætning til afholdsbevægelsen i de øvrige nordiske lande mister næsten enhver politisk indflydelse. Der er nok af problemer at tage fat på, og det er vort håb, at denne debat kan være med til at sætte skub i forskningen i afholdsbevægelsens historie.

Bidrag til Den danske skoles Historie (fortsat)

Af Ning de Coninck-Smith

I Fortid og Nutid (bd.32, hft.3, 1985) anmeldte jeg Unge Pædagogers genudgivelse af Joakim Larsens 3-bindsværk om den danske Folkeskoles historie fra 1536-1898, skrevet i årene 1893-1916. Som nævnt i anmeldelsen skulle genudgivelsen følges op af en antologi om Folkeskolens historie fra 1898-1984, skre-

vet af personer med interesse i folkeskolens historie i det 20. århundrede.

I forsommeren 85 kom så antologien »Bidrag til den danske skoles Historie, 1898-1984¹«, der udover en indledning skrevet af redaktørerne Chresten Kruchov, Kirsten Larsen, Ellen Nørgaard og Grethe Persson

1. Bidrag til Den danske skoles Historie bind. 4, 1898-1984. Red. Chresten Kruchov, Kirsten Larsen, Grethe Persson og Ellen Nørgaard, Unge Pædagogers Forlag 1985.